

ЭОЖ 340:32.019.5; 340:316.65

Д.У. Рысқалиев

Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: r.daulet@mail.ru

**Еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз ету және
әлеуметтік қорғау мәселесі жөнінде С.С. Сартаевтың ой-пікірлері**

Осы мақалада әркімнің өмірін, денсаулығын сактауға деген құқығын іске асыру мәселелеріне қатысты ұлттық заңнамалық нормалардың халықаралық стандарттарға сәйкестігі зерттеуге алынды. *Түйін сөздер:* еңбек қауіпсіздігі, жазатайым жағдайы тергеп тексеру, еңбек жаракаты, кесіптік наукастық, өкілдік.

D.U. Ryskaliyev

Some of the opinions Sartueva S.S. on provision of labor safety and social protection of population

This paper investigates the theoretical questions associated to the right to the protection of human life and health, assessment of national law and compliance to international standards.

Keywords: safety labour, investigation of accidents, work injuries, occupational disease, representation.

Д.У. Рысқалиев

**Некоторые взгляды Сартаева С.С. по вопросам обеспечения безопасности труда и
о социальной защите населения**

В данной статье исследуются теоретические вопросы, связанные с реализацией прав на охрану жизни и здоровья человека, оценкой норм национального права и о соответствии их международным стандартам.

Ключевые слова: безопасность труда, расследование несчастных случаев, трудовые увечья, профессиональное заболевание, представительство.

Бұғынгі танда өндірістік ортамен байланысты жазатайым жағдаяттар санының төмендемеуін, ал кейбір экономикалық бағыттарда, керісінше, белен алудын ескеріп, қоғамның эволюциялық даму үдерісін ескере отырып, осы бағыттағы міндеттердің іске асырылу жағдайын анықтау, құқықтық түрғыда баға беру, кезек күттірмейтін мәселе екендігі баршамызға мәлім.

Мемлекеттігіміздің дамуы әркімнің құқықтары мен бостандықтарының қаншалықты айқындалғандығымен және осы аталмыш құқықтардың қамтамасыз етілу тәсілдерінің қандай деңгейде белгіленуімен, олардың іске асырылу жағдайымен тікелей байланыс-

ты екендігін әрқашан ескеруіміз қажет. Осы терең теориялық және практикалық маңызы бар мәселелердің себебін және даму кезеңдерін анықтауымыз үшін мемлекеттігіміздің даму кезеңдерін, сонымен қатар құқықтық жүйенің даму кезеңдерін айқындауымыз қажет. Осы мәселелер қатарында еңбек қауіпсіздігінің қамтамасыз етілу жағдайы өзекті мәселе болып қала бермек. Осы мәселеге қатысты белгілі ғалым С.С. Сартаевтың еңбектеріне ой жүгіртуді қажет деп сыйнамын.

С.С. Сартаев ез еңбектерінде, кеңестік басару дәүірінің орнынан кезінде, Қазақ елінің қосалқы шикізат базасына айналғандығы,

демократиялық қағидаттардың тек қана қағаз бетінде айқындалып, іс жүзінде республикалардың мұдделерінің ескерілмегендігі жиі айттылады. 1918 жылдың орта шеңінде, Қазан төңкерісінен кейін, Қазақстанның түкір-түкпірінде Кеңестік басқару жүйесі құрылып, КСРО-ны құру туралы алғашқы Шарт 1922 жылдың 30 желтоқсанында қабылданғаны және осы Шартқа төрт республиканың – РСФСР, Украина, Белоруссия және ЗСФСР (Грузия, Армения, Әзіrbайжан) өкілдері ғана кол қойғаны, осы шарттың тоталитарлық мемлекетті тудырғаны баршаға мәлім. 1920 жылдың 26 тамызында Қырғыз (Қазақ) АКСР-ын құру туралы Декрет қабылданды, 1925 жылдың 15 сәуірінде өткен советтердің 5-ші Бүкілқазақстандық съезінде қазақ халқына шынайы тарихи атауын қайтарып беру жөнінде арнайы қаулы қабылданды [1, 185 б.]. Қазақстан 1936 жылға дейін, құқыктық негізdemесі айқындалмаған күйде, Ресей Федерациясының құрамында болды, 1936 жылғы Конституция қабылданар кезде біздің республикага одактық республика мәртебесін беру туралы мәселе көтерілді, осылай 1922 жылғы Шартқа кол коймаган республикалардың құқыктары конституциялық жолмен заңдастырылды, бірақ іс жүзінде олар егемендікке кол жеткізе алмады. Егемендікке жету жолы Қазақстан халқына тым ауыр, қайғылы кезеңдермен жалғасты [2, 434 б.]. Республиканың стратегиялық маңызы бар объектілері орталықтың катанды бакылауында болды. Одақтық шартта, республикаларға қатысты, егемендік мәселеі бойынша белгілі бір ережелердің, құқыктардың айқындалғаны рас, бірақ биліктің орталық органдарының қисапсыз көп дерективалары мен нұсқаулары негізінде өкілдептілігін жүзеге асырган, республикалардың егемендігін шектеген, бүрмалаған жүзден астам одактық министрлік, комитеттер, баскармалар болды [2, 126 б.].

С.С. Сартаевтың «Жаңа одак шартының жобасын дайындау процесі және КСРО-ның күйреуі» атты тарихи маңызы бар материалдар жинағында «Егемендіктің ақ жолы» тақырыбындағы бөлімінде келесідей пікірлері айтылған: кеңестік одак дәүірі кезіндеңігі адамның, қызметкердің еңбек жағдайына байланысты «тек түсті металлургияны өндіру мақсатында, республикада 15 қала және 48 жұмышсы поселкесі салынды. Олардың

көпшілігінде жылу, су құбыры, әлеуметтік мекемелері болмады десе де болады. Тұрғын үй кезегі жылдарға созылды, кәсіпорындарда адамды қауіпсіз енбек жағдайымен қамтамасыз ету қоры болмады, шикізатқа бай өлкенің осындай қайыршылық кейіпі ешқандай елде кездеспейді» деп өзінің пікірін білдіреді. «Бұл проблемалардың бәрі орталық жүргізіп отырған саясаттың «жемісі» деп атап көрсетті [1, 132 б.]. Осы мәтіндегі С.С. Сартаевтың макаласы 1990 жылғы 19 шілдедегі «Социалистік Қазақстан» басылымында жарыққа шықкан болатын. С.С. Сартаевтың осы басылымында «Президенттің жұз күні» (Сто дней Президентства)» тақырыбындағы бөлімінде: «ҚазКСР-нің Президенті Н.А. Назарбаевтың келесідей сөздерін еске алады: «бұғін шикізат өндіруге машиқтандырылған республиканың экономикасына айтарлықтай нұксан келтірілуде, байлық қоры мол республика кедейлік өмір кешпеудің тиіс» [1, 163 б.].

Басқа еңбегінде С.С. Сартаев келесіде пікірін білдіреді: «Одактас республикалардың егемендігі мемлекеттік, саяси, экономикалық, әлеуметтік егемендік үзімдарынан құралады алайда абсолютті егемендікке одактас республикалар ие болмады» [2, 473 б.].

«1990 жылдың 20 маусымында РСФСР Кеңесінің мәжілісі болып, онда жаңа Одақты шарттың жобасын карау мәселесі талқыланды. Қазақстандық Жобада ез өкілеттіліктерін жүзеге асыратын министрліктер мен ведомствалардың құрылу негізділігі алға қойылды» [1, 479 б.]. «КСРО-ның жаңа Одақтық шарттының жобасын дайындау және карау мәселесіне байланысты егеменді республикалардың орни мен рөлі жөніндегі ұсыныстар орталықке қабылданбады, осыған байланысты мен қатысуымен дайындалған жаңа Одақтық Шарқабылданған жок. Осы жағдайлардың орын беруіне байланысты Қазақ Советтік Социалистік Республикасының 1990 жылғы 25 қазандан «Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының Мемлекеттік егемендігі туралы» декларациясы қабылданды» [3, 16 б.], сонынан 1991 жылғы 25 тамыздағы ҚазКСР Жоғарғы Кеңесінің «Республика егемендігін бекіту жөніндегі шаралар мәсаяғымдағы жағдайды бағалау туралы» Қаулысы [3], 1991 жылғы 25 тамыздағы «ҚазКСР Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заны қабылданды. Осы Занда ад

мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары басты мәселе болып айқындалды. Аталған актілер Қазақстанның егемендігін, тұтастырын, әр-алуанды экономикалық бағыттағы мемлекет екендігін анықтайтын актілер ретінде Конституциялық маңызы бар заңнаманың дамуы жолындағы кезекті маңызды қадам болды деп жазады ардакты үстазымыз С.С. Сартаев. Осы 1991 жылғы 25 тамыздағы заңмен жарияланған құқыктар 1993 және 1995 жылдардағы Қазақстан Республикасының Конституцияларының негізін құрады. Еліміздің конституциялық жүйесінің даму кезеңін келесі сатысы болып 1991 жылғы 16 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңы айқындалды. Алғаш рет осы заң, Қазақстан Республикасының заңнамасы тарихында, конституциялық заң деп аталды. Осы мәселеде белгілі ғалым З.Ж. Кенжалиев келесідей пікірін білдіреді: «сонымен, 1991 жылдың 16 желтоқсанында Қазақстан Республикасы тәуелсіз мемлекет екендігін ресми мәлімдеп, бүкіл әлемге өзгелермен тең ел екендігін жариялады. 1992 жылы мемлекеттіміздің рәміздері – әнұраны, елтанбасы, мемлекеттік туы, кейінгі төрт жыл ішінде (1991-1995), халықтың кең талқылауы және қолдауы арқасында, Қазақстан Республикасының 1993 және 1995 жылғы Конституциялар қабылданды» [2, 438 б.].

Қазақстанда нарықтық экономикалық қатынастардың қалыптасуы және соған байланысты әлеуметтік, экономикалық қатынастардың езгеруі жағдайында халықты әлеуметтік коргаудың тиімді жүйесін құру мәселесі күн тәртібінде түрган негізгі мәселе болып табылады. Осы мәселеде Конституцияның 1-бабының 1-тармағына сәйкес – адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары мемлекеттің ең қымбат қазынасы, 28-бабының 1-тармағына сәйкес – Қазақстан Республикасы азаматтың әлеуметтік камсыздандырылуына кепілдік беріледі. Осы қағидаттарға сәйкес Қазақстан Республикасында, халықаралық стандарттарға сәйкес, халықты әлеуметтік коргаудың тиімді жүйесін қалыптастыру, айқындау, бүтінгі танда, мемлекеттің негізгі міндеті болып табылады.

Конституцияның 24-бабына сәйкес, тек қызметкердің ғана емес, әркімнің еңбек ету бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін тандауына, қауіпсіздік пен тазалық талаптарына сай еңбек ету жағдайымен камтамасыз

етілуіне, сондай-ақ жұмыссыздықтан әлеуметтік коргауга деген құқығы жария етілген. Осы бағытта әркімнің жұмыспен қамтылу құқығын қамтамасыз ету және өндірістік ортага байланысты тек қана қызметкерлердің ғана емес, сонымен қатар қандай да бір жұмысты белгілі бір нысанда орындағының басқа да жеке тұлғалардың еңбек жағдайын айқындау мәселесі бүтінгі танда кезек күттірмей шешуді қажет ететін мәселе болып табылады.

Әркімнің осы бағыттағы құқықтары мен бостандықтарының қамтамасыз етудің құқықтың негізdemelerini қамтамасыз ету және осы байланысты қажетті зертналық актілердің қабылдану қажеттілігі әр жынысы Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына арналған Жолдаулашының белгіленеді. Әр жылғы Жолдаулар едің экономикасын дамыту, халықтың әл-аукатын жақсарту және осы бағыттағы саяси, әмбебеттік-экономикалық міндеттер шегінде мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі дамытуға белгілі болған құқықтың маңызы бар бағдарламалық құралтар ретінде танылады. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан 2030 жылға дейінгі даму Стратегиясы» белгілідей халықтың өркендеуі экономикалық түрліліктерден, ертеңгі күнге деген қызығынан жас адами факторлармен қалар осуі тарихи [4]. Сәйкесінше еңбек қауіпсіздік және сибек гиперасына қойылатын талаптарды қарастыру мәселесін үшін, когам үшін стратегиялық міндет болып табылады.

БҮҰ-ның 1993 жылғы 10 желтоқсандағы Жалғыз Барлық адам құқықтары жөніндегі Декларация, ХЕҮ-ның Конвенциялары мен ұйымдардың жасас басқа да әлемдік қоюмшылардың қабылданған актілерге сәйкес, оның орталығынан байланысты, адамның жас азияттың оның, деңсаулығын, еңбек ету қабылданған салынуға деген құқығын айқындау жасағынан жасаудың камтамасыз ету барлық мемлекеттердің міндеті болып саналады.

Сәйкес жағдайдағы өндіріс орындарында орны берілген жағдайлардың жағдайлардың жағдайлардың, облыстардың айқындау барысында жағдайлардың жағдайлардың қалыптасқан құқықтың талаптарын жағдайлардың денгейде емес екендігі жағдайлардың жасас барынша жана міндеттердің жасас барынша негізде айқындау қажеттілігі жасас барынша түрган мәселе болып саналады.

Осы мақсатта Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік корғау министрлігінің «Еңбекті корғау жөніндегі республикалық гылыми-зерттеу институты» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылды 13 тамыздағы № 854 Қаулысына сәйкес құрылды.

Халықаралық стандарттарға сай еңбек қатынастарын құқықтық реттеуде, өндірістік ортада еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз ету және соған байланысты адамның өмірін, денсаулығын сактау қоғамның ең жоғарғы құндылығы екендігі баршаға мәлім. Осы бағытта еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз етудің стандарттарын жетілдіру қажеттілігі барлық деңгейде айтылуда. Аумақтық стандарттарды айқындау және қабылдау қажеттілігі келесі күжаттан туындаиды.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2010 жылды Қазақстан халқына Жолдауында: «Қазақстан ТМД-дағы және басқа да дүниежүзілік қауымдастықтар деңгейінде іске асырылып жатқан интеграциялық үдерістердің белсенді қатысушысы болып табылады. 2010 жылдың 1 қантарынан

бастап күшіне енген Ресей, Беларусь және Қазақстан Республикасының Кеден одагының құрылуы – қазақстандық барлық интеграциялық бастамалардың жана белеске көтерілуіне негіз болады деп атап көрсетілген болатын [5].

«Жаңа онжылдық – жана экономикалық өрлеу – Қазақстанның жана мүмкіндіктері» Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың: «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортак Еңбек Қоғамы қарай 20 қадам» атты макаласында билік екілдеріне мемлекеттік деңгейде әлеуметтік саласат жүргізуіндегі жана талаптарының айқындалу барлық деңгейде зерттеуді және іске асыруды быстады: «Менің назарымдағы басты мәселе – қазақстандыққа қамкорлық көрсету. 27 қантар мен Парламентте «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыт» деп аталағын Қазақстан халқына Жолдауын жарияладым», – деп атап өтті.

Әдебиеттер

1 Сартаев С.С. Процесс подготовки проекта нового Союзного договора и развода СССР – Алматы: ТОО РПИК Дәуір, 2009.

2 Сартаев С.С. Мы живем в Конституционном пространстве. // Султан Сартаев. – Алматы, ТОО РПИК Дәуір, 2010.

3 Қазақ Советтік Социалисттік Республикасының мемлекеттік егемендігі туралы Декларация – Декларация о государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической Республики. – Алматы-Ата: Қазақстан, 1991.

4 Қазақстан Республикасының еңбек және халықты әлеуметтік корғау Министрлігінің 2006 жылдарға арналған жемқорлық пен күрес бағдарлама бесітілді // «Еңбек және әлеуметтік қамсыздандыру сұраптары», КР еңбек және халықты әлеуметтік корғау Министрлігінің бюллетені, – № 10, 2006.

5 М.В. Молодцов. Место трудового права в системе советского права // Правоведение. – М., – №2.

References

- 1 Sartayev S.S., The process of drafting a new Union Treaty and the collapse of the USSR - Almaty: RACP Dauir, 2009.
- 2 Sartayev SS We are living in the Constitutional space. // Sultan Sartayev. - Almaty, TOO RACP Dәuir, 2010.
- 3 Kazak Sovettik Sotsialistik Respublikasynyн memlekettik egemendigi turaly Declaracia - Declaracion State Sovereignty of the Kazakh Soviet Socialist Republic. - Almaty: Kazakhstan, 1991.
- 4 Kazakhstan Respublikasynun enbek zhane halykty aleumettik korgau Ministriniñ zhylfy 18 shilda 2006 № 173-II Вұғығұрымен 2006-2010 zhyldarga arnalgan zhemkorlyk pen kures bagdarlamasy besitil "Enbek zhane aleumettik kamsyzdandyru suraktary" RK enbek zhane halykty aleumettik korgau Ministr byulleteni, – № 10, 2006.
- 5 Molodcov M.V., Place of employment law in the system of Soviet law // Jurisprudence. – Moscow. –1984. – №2.